

Anadolu' da Aleviliğin Dünü ve Bugünü

Editör
Doç.Dr. Halil İbrahim BULUT

SAKARYA ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

1. BASKI 2010 SAKARYA

ISBN: 978-975-7988-85-4

Bilimsel Araştırma Projesi Sonuç Raporu

Projenin Başlığı: Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü

Proje Yöneticisi: Doç. Dr. Halil İbrahim BULUT

Proje Yardımcısı: Doç. Dr. Mustafa AKÇAY

Kapak: Mehmet TÜYSÜZ

Sayfa düzeni: Harun ABACI

Bu kitabın yayın hakları Sakarya Üniversitesine aittir.

5846 ve 2936 sayılı fikir ve sanat eserleri yasası hükümleri gereğince "Bu kitap hiçbir yöntemle çoğaltılamaz. Resim, şekil, şema, grafik ve herhangi bir bölümü yayınevinin izni olmadan kopya edilemez."

Her hakkı Sakarya Üniversitesi ve Proje Yöneticisine aittir.

SEYYİD İMADU'D-DİN NESİMÎ (ö.807/ 1404)

Dr. Hasan Hüseyin BALLI*

XIV. yy.'da yaşamış büyük şairin tam adı Seyyid Ömer İmâdüddîn Nesimî'dir.¹ Şiirlerinde "Nesimî" mahlasını kullanan şairin hayatı hakkındaki bilgi oldukça sınırlıdır. Lâtîfî'nin bildirdiğine göre Bağdad yakınlarındaki "Nesîm" kasabasından olması sebebiyle bu adı almıştır.² Ne var ki böyle bir yerin olmadığı bilinmektedir. Nesimî hakkında bilgi veren diğer kaynaklar arasında onun nereli olduğu hakkında bir ittifak yoktur.³ Aynı belirsizlik onun ne zaman doğduğu hususunda da kendisini göstermektedir. Nesimî'nin yaşadığı çevre genelde, İmamiyye, İsnâaşeriyye ve Caferiyye mezhebi mensuplarından oluştuğu ve bu çevrelerde "Ömer" ismi sevilmediği için olsa gerek, "Ömer" adını kullanmamıştır.⁴ Bunu yerine mahlasının başına getirilen "Dinin direği" anlamındaki "İmâdü'd-Din" terkihi de onun adı değil, saygı unvanıdır.⁵ Bununla beraber Seyyid Nesimî olarak halk arasında daha meşhur olması, Hz. Peygamber (s) soyundan geldiğine işarettir.⁶

Şiirlerinde kullandığı kimi kelimeleri söyleyiş tarzlarına bakılınca onun lehçesinin, Türkçenin Oğuz lehçesine oldukça yakın Azerî lehçesi olduğu görülür.⁷ Mesela onun "gelemem" yerine "gelebilmem", "sıgmam" yerine "sıgmazam", "demem" yerine "demezem" söyleyiş tarzlarını tercih etmesi bu hususu desteklemektedir. Fakat bunu söylerken yıllar içinde söylenen ve yazılan şiirlerin bazı değişikliklere uğramış olabileceğini de akılda tutmak gerekir.⁸

Nesimî, Fazlullah ile tanışmadan önce güçlü bir şairdir. Ancak şiirlerinde kendini tam olarak ifade edememektedir. Lirizmi daha tam

* Dokuz Eylül Ün. İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi,

¹ Bursalı, Mehmet Tahir Bey. *Osmanlı Müellifleri*, İst. 1972, Meral Yay., c.II, s. 245.

² Latîfî *Tezkiratü'ş-Şuarâ*, (haz. Mustafa İsen), Ankara, 1990, Kültür Bak. Yay., s. 339.

³ bkz. Alparslan, Alparslan, Ali, *Câvidân-name'nin Nesimî'ye Tesiri (basılmamış doçentlik tezi)*, 1967, s. 51.

⁴ Ünver, Mustafa, *Hurûflik ve Kur'an -Nesimî Örneği-*, Ankara, 2003, Fecr Yay., s. 130.

⁵ Kürkçüoğlu, Kemal Edib, *Nesimî Divanı'ndan Seçmeler*, Ankara, 1985, Kültür ve Turizm B. Y., s. I.

⁶ bkz. Ayan, Hüseyin, *Nesimî -Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni-*, Ankara, 2002, TDK., c. I, s. 3.

⁷ Ünver, a.g.e., s. 133.

⁸ bkz. Ünver, a.g.e., s. 133.

bulamamıştır. Hatta mahlası bile tam olarak belli değildir.⁹ Bu zamanlarda o, tasavvuf tarihinde bâtın ilminden açıkça kürsülerde söz eden sûfi, Şeyh Şiblî¹⁰'nin müridlerinden biridir.¹¹ Fazlullah'ın Şirvan'a gelişi, o tarihte orada bulunan Nesimî'nin hayatında büyük bir dönüm noktasıdır. Batinî inanışlara yakın ilgi duyan Nesimî, *hakk*'ı, *aşk*'ı ve doğru yolu aramaktadır. Fazlullah'ın görüşleri ondaki bu arayışın boşluğunu doldurmuştur. Böylece Nesimî bu heyecanla öğrenmiş olduklarını başkalarına da öğretme vazifesini üstlenmiştir.¹²

Üstadı Fazlullah'ın 796/1394'de öldürülmesi üzerine, diğer takipçiler gibi Nesimî de üzerine aldığı misyon gereği, hayatının sonuna kadar sürecek olan seyahatlerine başlamıştır. Kaynakların bildirdiğine ve bazı şiirlerinden anlaşıldığına göre Diyarbakır bölgesine yerleşen Türkmenlerden olan Nesimî, Hurufilik inancını yaymak için İran ve civarından başka Irak'ı, Suriye'yi, doğu, batı ve güney Anadolu'yu dolaşmıştır.¹³

Bununla beraber maalesef Nesimî'nin Anadolu'ya ne zaman geldiği, nerelere gittiği, ne zaman ayrıldığı hakkında bir bilgi ve belge bulunmamaktadır. Ancak Lâtîfi'nin bildirdiğine göre II. Murat zamanında Anadolu'ya gelen Nesimî, Bursa ve Ankara'ya gelmiş, burada Hacı Bayram Veli'yle görüşmek istemiştir. Bir dervişin, Nesimî'nin tanrılık davasında bulunduğunu Hacı Bayram'a haber vermesi üzerine Nesimî'yi huzura kabul etmemiştir.¹⁴

Nesimî üzerine aldığı misyonu pervasızca dile getirmekten hiç geri durmamıştır. Nesimî'nin kardeşi Şâh Handan, ona "sırrı ifşa" etmemesini tenbih etmiş, ama Nesimî, mesnevi tarzında yazdığı bir şiirle cevap vererek artık tahammülünün kalmadığını bildirerek sırrını ifşa etmiştir.¹⁵ Korkusuzca yaptığı Hurufilik propagandasına bütün benliğiyle dalan Nesimî'nin bu sebepten hayati tehlikesi artmıştır. Defalarca zindana girmesi onu bu yoldan geri çevirememiştir. Zira Nesimî'nin asıl isteği, canından üstün tuttuğu şeyhiyle bir araya gelmektir. Ama onunla vuslata ermenin tek yolu canını feda etmesidir, hatta bu yolda derisinin soyulması bile önemsizdir.¹⁶

Nesimî'nin, Hacı Bayram Veli'yle görüşme isteğinin geri çevrilmesi üzerine büyük bir kırgınlık içine girdiği görülmektedir. Bu kırgınlığın

⁹ Ayan, a.g.e., s. 24.

¹⁰ bkz. Uludağ, Süleyman, "Bâtın İlimi", *DİA.*, c.V, s. 188.

¹¹ Lâtîfi, a.g.e., s. 340.

¹² bkz. Ayan, a.g.e., s.29.

¹³ Ünver, a.g.e., s. 132.

¹⁴ Latifi, a.g.e., 340.

¹⁵ Gölpınarlı, Abdülbaki, "Nesimî", *İA.*, c. IX, s. 206.

¹⁶ bkz. Ayan, a.g.e., s. 290.

etkisiyle Halep'e giden Nesimî, Çerkes Memlûkleri'nin hâkimiyetinde bulunan Halep'te propagandasına devam etmiştir. Bu propagandasını, insan yüzündeki 28 ve 32 harfi okuyarak, Allah'ın insan yüzünde tecelli ettiğini ileri sürdüğü şiirleri sayesinde gerçekleştirmeye çalışmıştır. Şiirinin verdiği coşkunluk sayesinde, vahdet-i vücuddan yola çıkan onun görüşleri panteizme yaklaşmıştı. Bundan dolayı sünnî ulemâ arasında büyük tepkiye uğrayan Nesimî'ye zındıklık isnad edildi. O tarihlerde bir kişiye zındıklık isnad edildiğinde cezasız kalması mümkün değildi.¹⁷ Nitekim Halep şehri ulemâsı Nesimî'yi dinledi ve şehrin müftüsü "derisi yüzülmek suretiyle katline" fetva verdi.¹⁸

Hadisenin Haleb'te vuku bulduğunda bütün kaynaklar ittifak halinde olmakla birlikte bu acıklı infazın tarihi hakkındaki bilgiler oldukça çelişkilidir. Nesimî'nin halifesi Refiî'nin *Beşaretnâme*'sinde, onun ölümünden bahsedilmektedir. *Beşaretnâme*'nin telif tarihi 811/1408 olduğundan Nesimî'nin öldürülmesi bu tarihten önce olması gerekir. Verilen bilgiler değerlendirildiğinde en isabetli tarihin 807/1404 olduğu görülür.¹⁹

Bu infaz hakkında ilginç bir hadiseden de bahsetmek gerekir. Nesimî'nin yüzülmesine fetva veren müftü, Nesimî yüzülürken sağ elinin şehadet parmağını sallayarak "Bunun kanı da pistir. Kazara bir uzva damlasa, o uzvun da kesilmesi gerekir" dediği sırada Nesimî'nin bir damla kanı müftünün şehadet parmağına sıçramış, meydanda bulunanlardan birisi "Müftü efendi! Fetvanıza göre parmağınızın kesilmesi lazımdır" demiştir. Bunun üzerine müftü "Nesne gerekmez, biraz suyla temizlenir" demiştir. Bunu duyan Nesimî kanlar içinde şu beyti söylemiştir:

"Zahidin parmağın kesersin döner Hak'dan çıkar
Âşık-ı miskîni gör serâpâ soyarlar ağlamaz"²⁰

Nesimî'nin bu acıklı ölümü, onu "erenlerin serdengeçtisi" makamına yükselterek Hallac-ı Mansur ayarında görülmesine neden olmuştur. Nitekim *Sohbetnâme* adlı eserde Oğlanlarşeyhi İbrahim'in "Mansur ve Nesimî erenlerin serdengeçtileridir" sözü yer almaktadır. Hakkında pek çok menkıbe çıkması bu vesileyle gerçekleşmiştir.²¹

Başlıca eserleri Türkçe ve Farsça divanlarıdır. Nesimî'nin Farsça Divanı, Bakü'de biri Türkçeye çevrilmiş şekliyle olmak üzere iki defa yayınlanmıştır. Türkçe Divanı ise Türkiye'de eski harflerle beş defa, yeni

¹⁷ Ayan, a.g.e., s. 18.

¹⁸ Gölpinarlı, a.g.m., s. 206.

¹⁹ bkz. Ayan, a.g.e., s. 19.

²⁰ Çiftçi, Cemil, *Maktul Şairler*, İstanbul, 1997, Kitabevi, s. 25.

²¹ Ünver, a.g.e., s. 141.

Türk harfleriyle de iki defa yayınlanmıştır.²² Bunlardan ilki K. Edib Kürkçüoğlu tarafından seçmeler halinde, diğeri de Hüseyin Ayan tarafından tenkitli tam metin olarak yayınlanmıştır. Bunların dışında Hurufilikten bahseden *Mukaddimetü'l-Hakâik* isimli Türkçe-mensur bir eser de Nesimî'ye atfedilse de ona aidiyeti şüphelidir.²³

Nesimî, devrini hâkimiyeti altına alan vahdet-i vücud ve buna bağlı tasavvuf düşüncesinin etkisi altında kalmıştır. Nesimî'ye göre tasavvufun nihâî amacı, bekanın Allah'tan başkasına ait olmayacağını kabuldür. Böylece nefis, emmâre seviyesinden yükseklerle çıkabilecektir. Ancak bazı insanlar tasavvufta ahlâkî terbiye aramak yerine keşf ve keramet aramakta ve ancak bu şartla mürid olmaktadır. Nesimî'ye göre bu kanaat, kesinlikle yanlıştır. Nesimî, dünyanın makamına, mevkisine ve ikbaline gönül vermez. Ona göre bu dünya, açıkça imtihan yeridir ve ebedî kalınacak karar yeri değildir.²⁴

Hallac-ı Mansur'un (ö. 309/922) uğrunda hayatını kaybettiği "enel-hak" motifi, onun şiirinde oldukça fazla yer alan bir tema olmuş ve tasavvuf algılamasında da önemli rol oynamıştır.²⁵ Nesimî'ye göre Allah, gizli hazine halindeyken mutlak ve sonsuz olan güzelliğini görünür hale getirmiştir. Bu ortaya çıkışı -Fazlullah'ın görüşlerinin paralelinde- en güzel şekilde insanda görmek mümkündür. Bu âlem içinde insan Allah'ın varlığına girebilme yeteneğine sahip olmuş ve Allah'ın güzelliğini yansıtır hale gelmiştir.²⁶ İnsan ahsen-i takvîm ve ahsen-i sûret üzerine yaratıldığından Allah'ın tecelligâhıdır. Hurûfilik'e göre harflerin sakladıkları sırları sayesinde Allah'ın sırrını keşfetmek mümkündür. Nesimî'nin şiiri de bu ilham kaynağından beslenerek gelişmiştir.²⁷

Sevgilinin boyu, eli, beli, kolu, ayağı, yürüyüşü -Hurûflik açısından- Nesimî tarafından temaşa olunarak şiire girer. Nesimî'den önceki tasavvufla uğraşan şairler bütün bu tabirleri şiirde kullanmışlardır. Bu bakımdan Nesimî yeni bir kelime, yeni bir deyim getirmez. Hatta yeni bir şekil de icat etmemiştir. Fakat vahdet-i vücud anlayışını Hurûflik'le örerek Türk Edebiyatı'na getiren, yerleştiren ve bu yolda hayatını bile feda edebilen şair Nesimî'dir. O bu inançla şiirlerini yazarken canını verebilecek kadar samimidir. Çok kuvvetli bir imana sahiptir. Bu bakımdan onun birçok şiiri didaktik bir mahiyet taşır.²⁸

²² Ünver, a.g.e., s. 141.

²³ Bilgin, A. Azmi, "Nesimî", *DİA.*, c. XXXIII, s. 5.

²⁴ Ünver, a.g.e., s. 149.

²⁵ Ünver, a.g.e., s. 151.

²⁶ Ünver, a.g.e., s. 146-7.

²⁷ Ayan, a.g.e., s. 41.

²⁸ Ayan, a.g.e., s. 41.

Nesimî için te'vil çok önemlidir. Kur'an'ın asıl manası te'vil yoluyla anlaşılabilir. Zira Kur'an'ın zâhirinin yanında asıl önemli olan bâtını vardır. Bu bâtın ancak Hurûfî öğretileriyle yapılan te'vil sayesinde ortaya çıkar.²⁹

Nesimî'nin anlayışına göre Allah'ın zatı ve sıfatları birbirinin aynıdır. Allah'ın varlıklara tecellisi de bu sıfatları oluşturan harfler sayesinde gerçekleşmektedir. Zira Allah'ın zatı ve sıfatlarının ismi bu harflerden oluştuğu gibi, bütün varlıkların isimleri de bu harflerden oluşmuştur. Böylece Allah her varlığın ismi sayesinde tecelli etmiş olur. Bu tecellinin ikinci bir açıklaması daha vardır. Nesimî bunu ses'e dayandırır. Bütün varlıklar aslında bir şekilde sesle ilişkilidir. Cansız varlıklarda bil-kuvve var olan ses, canlılarda bil-fiil ortaya çıkar. İnsanda ise en mükemmel noktaya ulaşarak, insanın konuşabilmesi sayesinde, söz olarak meydana gelir. Böylece Allah'ın insana tecelli etmesi diğer varlıklara göre en üst seviyedir.³⁰

Nesimî insana verdiği bu önemden dolayı aslında namazda secde edilenin de insan olduğu kanısındadır. Aslında kişi Ka'be'ye doğru yöneldiğinde insana doğru yönelmiş olur. Çünkü Ka'be, özel de Hz. Âdem'in, genel de ise insanın yeryüzündeki makamıdır.³¹

Nesimî, İslam dininin hemen hemen bütün rükunlarını, üstadı Fazlullah'ın etkisiyle Hurûfî sistematiği içinde yorumlayarak onlara yeni anlamlar katmıştır.³²

²⁹ Alparslan, a.g.t., s. 61-62.

³⁰ bkz. Alparslan, a.g.t., s. 66-70.

³¹ bkz. Alparslan, a.g.t., s. 82.

³² Ayan, a.g.e., s. 128-137.